

УДК 37.013

Берега В. О.*Кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА І САМООСВІТА ЯК ФАКТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Автор робить спробу довести, що політична освіта і самоосвіта як спеціальні інститути політичної освіти спроможні генерувати політичну компетентність та відповідальність громадян.

Ключові слова: політична освіта, політична самоосвіта, політична соціалізація.

Важливим аспектом питання щодо впливу засобів культури на політичну соціалізацію є роль політичної освіти, що посідає центральне місце серед різних форм і напрямів освіти. За словами М. Іванова, сьогодні у всіх індустріально розвинутих демократичних країнах існують спеціальні інститути політичної освіти, що допомагають вирішувати завдання політичної соціалізації. Діяльність таких установ не можуть замінити засоби масової політичної комунікації — телебачення, радіо, газети, що дають звичайно лише поверхневу картину подій і передбачають уміння громадян самостійно та критично аналізувати одержувану інформацію [1, с. 66].

До переваг політичної освіти належить її цілеспрямований, системний, послідовний характер. Вона дає системне бачення реалій політичного життя, компенсуючи стихійність та різновекторність інших агентів політичної соціалізації. Так, з точки зору Л. Овдієнко, молодь, що навчається, активно цікавиться життям своєї країни, але відомості про це отримує переважно із засобів масової інформації, а не з розповідей учителів та викладачів. Недостатньо обізнаній людині досить складно розібратися самостійно в потоці різноманітної інформації, і це може зумовити виникнення політичного інфантилізму, який у майбутньому, здійснюючи власний вибір, віддасть перевагу популізму, авторитаризму і т. ін. Для того, щоб окреслити тенденції становлення політичної культури, необхідні як дослідження реального стану речей, так і історична реконструкція політичної культури (виходячи з визна-

чення останньої як історичного досвіду у сфері політики), а тут може допомогти тільки освіта [2, с. 141].

Роль політичної освіти у процесі політичної соціалізації особистості розкривається через її зміст. Згідно з М. Івановим, зміст політичної освіти має бути спрямований на формування громадянської компетентності і відповідальності, надбання позитивного досвіду участі в громадському житті. Також важливими є опанування політичного словника, який слід розглядати як когнітивний компонент політичної культури та засвоєння демократичних настанов та цінностей, які ведуть до усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості, формування почуття власної гідності, толерантності, здатності до компромісу, лояльного і водночас вимогливого ставлення до влади, законслухняності, критичного сприйняття політичної інформації, усвідомлення можливості і цінності самостійного політичного вибору, усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві, усвідомлення себе як громадянина [3, с. 249].

В свою чергу, на думку І. Горбатенко, зміст політологічної просвіти складають неупереджені знання про закономірності соціально-політичного розвитку, про державні й політичні структури та інституції, їхній устрій та функціонування, про демократичні принципи й процедури суспільно-політичної взаємодії. Метою політологічної просвіти, здійснюваної переважно через загальноосвітні заклади, незалежні засоби масової інформації, її наслідком постає громадянин, член правового суспільства, демократичної держави. Одне з найголовніших її завдань полягає у формуванні всебічно розвинутих особистостей, повноцінних громадян як сили, здатної захистити завоювання демократії. Цей напрямок поглиблення знань про суспільство покликаний формувати суспільні норми, згідно з якими за умов динамічного розвитку сучасної цивілізації всі проблеми мають розв'язуватися тільки шляхом взаємної згоди й зважання на інтереси всіх, а не через домінування однієї сили. Політологічна просвіта має допомогти розібратися в законах культури й правилах спільного для всіх життя [4].

Згідно з І. Жадан, політична освіта в загальноосвітній школі має здійснюватися в обсязі політичних знань рівня масової свідомості, тобто знань, які використовуються людьми в їхньому повсякденному громадському бутті. Їх зміст становить інформація про влаштування держави й суспільства взагалі, про наявну політичну систему, про головні конституційні та законодавчі регламентації суспільно-політичного процесу, про права і обов'язки громадянина і держави, про способи їх здійснення

і захисту. Відповідно політична освіта як знаряддя суспільно-політичної соціалізації постає як процес засвоєння індивідом чинних норм і цінностей, ідеологем, форм політичної і громадянської культури, способів політичної взаємодії, прийомів впливу на владу та участі у розв'язанні суспільних проблем [5, с. 121].

При цьому дуже важливо орієнтувати політичну освіту на демократичні зразки. Демократична політична освіта базується на визнанні основних гуманістичних цінностей і насамперед волі і гідності кожної особистості, її природних, невід'ємних прав. Вона допомагає громадянину правильно оцінити відповідний суспільний лад, усвідомити свої місце і роль у державі, права й обов'язки. Головна її мета — навчити людину адекватно орієнтуватися в складному і суперечливому сучасному світі, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, колективно вирішувати загальні проблеми. Вона спрямована також на формування в громадян поваги до демократичного порядку й забезпечує його державним і суспільним інститутам, тому що без твердого політичного порядку воля окремої особистості не може бути реальною. Крім того, демократична політична освіта покликана додати політиці людський вимір, стримувати прояву в політичних діях егоцентричної мотивації, нетерпимості й емоційній неврівноваженості, а також ідеологічного класового чи націоналістичного ірраціоналізму, що нерідко виступає під прапором боротьби за тотальну раціоналізацію суспільства [1, с. 66].

Серед інших політичних інститутів, що беруть участь у політичній соціалізації, особливе місце належить політичним партіям. В чому ж полягає роль політичних партій в системі політичної соціалізації особистості?

Як вважають Ю. Шайгородський та К. Меркотан, будучи виразниками потреб та інтересів своїх прихильників, партії безпосередньо чи опосередковано продукують норми та цінності широких верств населення [6, с. 13].

Згідно з Н. Гедіковою, громадсько-політичні організації — політичні партії, політичні об'єднання, рухи та інші як засоби політичної соціалізації, діючи в межах закону і порядку, сприяють політичній активності суспільства в цілому та особи зокрема, виробляють певні норми та принципи політичної культури, політичної діяльності, політичного світогляду. Особливе значення при цьому надається механізму участі у виборах, соціалізації особи через підтримку діяльності політичних партій та рухів [7].

Б. Ісаєв, виокремлюючи серед інших функцій політичних партій функцію політичної соціалізації, її сутність вбачає у турботі партії про політичні настрої своїх членів та виборців, визнанні ними її політичного курсу, підтримці її партійної платформи, їх участь у партійній діяльності. Тобто політичні партії беруть активну участь у залученні людей до політики, здійснюють допомогу при входженні до політичної сфери, в отриманні знань, навичок та досвіду політичної діяльності. До цього близько примикає функція політичного виховання, про яку більше говорять у комуністичних та соціалістичних партіях, де існують спеціальні заходи щодо виховання партійного патріотизму, партійного духу, відданості партійній ідеології [8, с. 110].

Аналізуючи роль партій у суспільно-політичному житті, українські фахівці виокремлюють їхні соціальні функції, що містять у собі: роботу партії з масами з метою розширення своїх прихильників – майбутніх виборців; роз'яснення масам політичної і соціально-економічної ситуації, у якій живе суспільство, розробка пропозицій щодо платформи дій; соціально-політична освіта й об'єднання громадян на основі спільності інтересів; політичне виховання (соціалізацію) громадян, робота із молоддю з метою залучення до активної політичної діяльності, для забезпечення стабільності і наступності в розвитку суспільства [9, с. 104].

М. Іванов звертає увагу на властиву для сучасних політичних партій функцію політичної освіти. Якщо брати політичні партії, то в їх структурі також діють свої системи політичної освіти, за допомогою яких діють свої системи, партійні маси інформуються про цілі і завдання партії, програмні принципи її діяльності, стратегію і тактику. Потрібно зазначити, що системи партійної освіти включають в себе партійні школи, гуртки політичних знань, теоретичні та пропагандистські журнали та газети. Слід відзначити, що потужні партії мають свої телеканали та друковані видання або свої програми, які контролюються [3, с. 58].

Варто зауважити, що партії безпосередньо пов'язані з інститутами громадянського суспільства і разом з ними сприяють включенню індивідів до громадсько-політичної діяльності, засвоєнню ними необхідного досвіду. З точки зору Н. Ісхакової, у політичній сфері інститутами громадянського суспільства та власне політичними агентами соціалізації виступають політичні партії, різноманітні громадські об'єднання, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування, недержавні засоби масової інформації. Саме через політичні інститути громадянського суспільства індивіди, їх різноманітні об'єднання, соціальні спільності включаються у взаємодію з державою, відтворю-

ють та реалізують політичні відносини у своїй політичній діяльності, засвоюють соціально-політичні норми, процедури (засоби), принципи цієї взаємодії. Ці інститути покликані сприяти формуванню політичних якостей особи, які дають змогу їй виконувати роль суб'єкта політичних відносин та визначати своє місце у системі цих відносин [10, с. 93].

Н. Шеременко звертає увагу на роль партійної пропаганди у політичній соціалізації особистості. Партії, беручи активну участь у політичному процесі, формують політичні програми і намагаються впровадити їх у масову свідомість. Соціалізація здійснюється ними шляхом усної пропаганди й агітації—через засоби масової інформації, а також через символіку [11, с. 89].

В свою чергу Д. Кобрисенко пропонує розглядати політичні партії як референтні спільноти. В умовах істотної політизації громадського життя для великої частини громадян роль референтних спільнот виконують політичні партії—і не лише за ознакою членства в них, а й тоді, коли суб'єктивно важливим для особи є володіння базовими спільнототвірними характеристиками. Обираючи референтну спільноту як об'єкт ідентифікації, особа потрапляє під соціальний вплив, який дає їй відчуття психологічної захищеності та спрямовує її розвиток і функціонування. Важливість референтної спільноти полягає в тому, що її норми перетворюються на систему відліку не тільки для самооцінки, а й для оцінювання явищ соціального життя, формування індивідуальної картини світу. Референтність спільноти визначає останню як об'єкт, до якого особа зараховує себе психологічно, поділяє норми та цілі спільноти, орієнтується на них у своїй поведінці [12].

Важливо також підкреслити відмінності у процесі політичної соціалізації особистості в залежності від типу політичної системи, на що, зокрема, вказує Я. Арабчук. Так, прикладом однопартійності є діяльність у радянський період партії комуністів, що була єдиною «керівною і направляючою силою суспільства» та охоплювала своїм впливом і контролем діяльність усієї системи політичного виховання й освіти—від університетів марксизму–ленінізму до політичних кружків пенсіонерів, а також і такі найважливіші інститути політичної соціалізації, як дошкільні установи, школи, ВНЗ, виробничі колективи, армію. Тепер же при наявності величезного числа конкуруючих і мало-впливових політичних партій й організацій політична соціалізація здійснюється стихійно і суперечливо. Основним її типом є конфліктний. При цьому особистість усе більше втрачає зміст і цінність політичного життя, знаходиться в постійному протиріччі з політичною реальністю.

Однак багатопартійність, на яку нарікають в Україні, є особливою формою політичної соціалізації та відродження громадянського суспільства. Більшість політичних партій — це ще не інструмент політики, а школа становлення громадянина незалежної держави. Частина з них, навіть тих, що проходили бар'єр і ставали парламентськими партіями, зникають, частина об'єднується. Деякі залишаються на рівні політичних клубів. Але всі вони, і це потрібно зрозуміти, народжені потребами часу, щоб виконати неочіну роль і роботу — створити нову, здатну до самостійних дій особистість [13, с. 212–213].

Серед різновекторних впливів численних агентів політичної соціалізації інтегруюча роль належить політичній самоосвіті особистості, що обумовлюється посиленням ролі особистісного чиннику в сучасних суспільно-політичних процесах. Процес політичної соціалізації також значною мірою визначається особистісним чинником, виступаючи в умовах сучасного суспільства як процес політичної самосоціалізації, де вирішальне значення має власна активність особистості з самоконструювання, самореалізації, самоосвіти й самовиховання.

Н. Пробийголова право на самосоціалізацію пов'язує з вибірковістю індивіда та відзначає наявність в сучасній українській політичній теорії і практиці значного інтересу до людського фактора, розуміння того, що особа виходить на політичний рівень не як віддалений і більш чи менш стихійний результат життя та діяльності людей та їхніх намірів. Вона починає залучатися до політичного процесу і впливати на нього самостійно [14, с. 90].

Як відзначає І. Парубчак, процес політичної соціалізації обумовлений особистісним, суб'єктивним фактором. Сама унікальність індивіда і є критерієм, який залишає за ним право на самосоціалізацію. Політична соціалізація при цьому розглядається як формування політично орієнтованої особи, яка вміє захищати свої соціально-політичні інтереси, має розвинену політичну свідомість і високий рівень політичної культури. Відповідно для перетворення індивіда на свідомий і активний суб'єкт державотворення необхідною є така система політичної соціалізації, що не тільки задає йому мотивацію до активності та створює умови й можливості для участі у політичному житті, але й водночас забезпечує індивіда необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формує в нього здатність розуміти політичну дійсність в державі [15].

За словами Т. Вольфовської, соціалізація як двосторонній процес, з одного боку, адаптує й інтегрує людину в суспільство завдяки присвоєнню нею соціального досвіду, норм, настанов, які притаманні

як суспільству в цілому, так і окремим групам. Разом з тим особистість розвиває тенденцію до незалежності, свободи, формування власної позиції, розвитку індивідуальності. Смісл соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток та самореалізація [16, с. 110].

Визначальну роль у процесі політичної самосоціалізації грає індивідуальний досвід особистості. На думку Н. Пробийголови, рівень політичної соціалізації не є продуктом запозичених досягнень розвинутих суспільств, це завжди продукт власного досвіду, який нагромаджується та передається від покоління до покоління. Здатність громадян приймати раціональні політичні рішення, брати участь в політиці не формується стихійно, а набувається в ході систематичного й цілеспрямованого опанування відповідними знаннями, досвідом [17, с. 74].

Щоб успішно адаптуватися до нового політичного середовища, молода людина змушена обирати і засвоювати стереотипи продуктивної поведінки, а також вчитися виробляти власне бачення громадсько-політичного життя. Розвиток здатності неупереджено сприймати та оцінювати політичну ситуацію й адекватно відображати різні події стає актуальним та першочерговим завданням політичної соціалізації [18].

Згідно з А. Карнаух, політична соціалізація передбачає доволі високу автономію особистості в процесі вибору політичних позицій, їх довільну заміну, а також можливість керуватися в цьому процесі внутрішніми, часом несвідомими, перевагами й переконаннями. Остання обставина вказує на необхідність посилення цілеспрямованої педагогічної підтримки, орієнтованої на допомогу студентам в оволодінні вміннями політичної діяльності, формуванні і них цивілізованих уявлень про політичне життя в країні [19, с. 139].

Звідси випливає необхідність організації політичної самоосвіти особистості, розробки відповідних цілей, завдань та засобів їх реалізації, методичного, організаційного, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення.

Головною метою політичної самоосвіти є набуття політичних знань, розвиток інтелекту, аналітичних здібностей, критичного мислення. Як зазначає М. Іванов, розвиток інтелекту відбувається, насамперед, через організацію індивідуальної роботи тих, хто навчається. Самостійна робота сприяє виробленню навичок формування власних суджень у процесі аналізу матеріалів і підготовки письмових звітів і усних повідомлень. При зіставленні різних позицій і установок виро-

бляється здатність до логічного мислення. Розвиток вміння чітко і доступно викладати і захищати власну позицію, вислуховувати думки опонентів і дискутувати сприяє формуванню відкритої політичної культури [3, с. 239].

Окрім цього політична освіта має сприяти формуванню творчої, активної, відповідальної особистості. Зокрема, Т. Поснова, розглядаючи політичне виховання та політичну освіту як одну з неодмінних складових процесу виховання, метою якого є формування громадянської особистості — повноцінного члена суспільства, підкреслює, що в умовах демократизації виникає необхідність в появі творчої, активної особистості, якій притаманні здатність до критичного мислення, прагнення до самоосвіти та безперервного особистісного зростання [20, с. 136].

Центральний елемент політичної самоосвіти складають політична інформація і політичні знання. Відповідно ефективна політична самоосвіта потребує заходів з організації широкого доступ до них для всіх громадян. Для цього і держава, і бізнес-спільнота, і громадські організації мають налагодити випуск друкованих видань відповідної тематики. Так, згідно з М. Івановим, надзвичайно важливо здійснити низку кроків у видавничій політиці. Держава повинна показати приклад випуску спеціальних тематичних освітніх брошур для різних вікових категорій читачів, від дитячого та шкільного віку до пенсіонерів, про основні права та обов'язки громадян України, про її політичну та виборчу систему. Необхідно всіляко стимулювати діяльність в цьому напрямку різноманітних громадських організацій і об'єднань. Вони повинні отримати як моральну, так і матеріальну підтримку з боку держави, фінансових груп, політичних партій [3, с. 263].

Серед іншого варто особливо підкреслити значення інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні політичної самоосвіти особистості в сучасних умовах, зокрема, створення баз даних інформації з історії, правова, політології, соціології, спеціалізованих інтернет-порталів, поширення мультимедійних ресурсів і технологій, завдяки яким стає можливим збереження та поширення відео- та аудіо-записів виступів, лекцій, дискусій провідних фахівців у різних галузях соціогуманітарного знання.

Проте тільки інформаційного, організаційного та матеріально-технічного забезпечення політичної самоосвіти особистості недостатньо. Потрібне цілеспрямоване формування навичок пошуку, збору, аналізу великих інформаційних масивів, їх критичне осмислення та розвиток на цій основі особистого ставлення до політики, самооцінка свого місця

в політичному житті, самоконструювання власної особистості у політичній проєкції, що включає свідоме формування сталих політичних орієнтацій, настанов, переконань, ідеалів, норм, цінностей тощо.

Отже, у підсумку маємо ще раз підкреслити провідну роль власної активності особистості з політичної самоосвіти у процесі її політичної соціалізації. Окрім того, дія основних чинників політичної соціалізації, що були розглянуті вище, свого максимального ефекту досягає тільки за умови формування цілісної системи, в якій вплив політичного середовища, політичної культури, діяльність політичних партій, засобів масової інформації, закладів культури, політичної освіти є комплексним, узгодженим, науково обґрунтованим та спрямованим на розвиток вільної, критично мислячої, компетентної особистості.

Список використаних джерел:

1. Іванов М. С. Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян / М. С. Іванов // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. — Політичні науки. — Вип. 31. — Т. 44. — 2005, Миколаїв. — С. 64–67.
2. Овдієнко Л. Н. Політична культура у контексті освітніх трансформацій: філософсько-культурологічний аспект / Л. Н. Овдієнко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. — К.: Агропромвидав України, 1999. — Вип. 2. — С. 136–143.
3. Іванов М. С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства / М. С. Іванов. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. — 280 с.
4. Горбатенко І. А. Політична наука і освіта в Україні: передумови виникнення, процес становлення, перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / І. А. Горбатенко. — К., 2007. — 20 с.
5. Жадан І. В. Психологічна модель змісту політичної освіти учнівської молоді / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології. — К.: ТОВ «Міленіум», 2002. — Вип. 6. — С. 121–130.
6. Шайгородський Ю. Ж. Багатопартійність як чинник становлення політичної системи / Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. — Політичні науки. — Вип. 41. — Т. 54. — 2006, Миколаїв. — С. 12–16.

7. Гедікова Н. П. Політична соціалізація особистості в період демократизації українського суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Н. П. Гедікова. — Одеса, 1999. — 19 с.
8. Исаев Б. А. Теория партий и партийных систем / Б. А. Исаев. — М.: Аспект-Пресс, 2008. — 367 с.
9. Обушний М. І. Партологія / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа. — Київ: Арістей, 2006. — 432 с
10. Ісхакова Н. Г. Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н. Г. Ісхакова // Нова парадигма – Вип. 53. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. — С. 83–95.
11. Шеременко Н. М. Політична соціалізація у трансформаційному суспільстві: політологічний дискурс / Н. М. Шеременко // Нова парадигма – Вип. 81. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 81–94.
12. Кобрисенко Д. О. Політична партія як референтна спільнота / Д. О. Кобрисенко // // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. наук. праць. — К.: Міленіум, 2011. — Вип. 26. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/Nsspp/2011_26/Kobrysenko.htm
13. Арабчук Я. Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея: науковий вісник. — Вип. 74. — К., 2013. — С. 209–213.
14. Пробийголова Н. Особливості розвитку теорії політичної соціалізації / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. — 2004. — №6. — С. 88–95.
15. Парубчак І. О. Гуманітарні аспекти концепції державного управління процесами політичної соціалізації особи в Україні / І. О. Парубчак [Електронний документ] // Демократичне врядування. — 2012. — №10. — Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Parubchak.pdf>
16. Вольфовська Т. О. Інтерактивні вміння та їх становлення на різних етапах політичної соціалізації / Т. О. Вольфовська // Наукові студії із соціальної та політичної психології. — К.: ТОВ «Вид-во «Сталь», 2002. — Вип. 5. — С. 98–113.
17. Пробийголова Н. Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. — 2005. — №4. — С. 70–81.

18. Вольфовська Т. О. До питання щодо ефективної політичної соціалізації: дослідження стереотипів молоді / Т. О. Вольфовська [Електронний документ] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць. — К.: Міленіум, 2009. — Вип. 9. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2009_9/Volfovskia.htm
19. Карнаух А. Політична соціалізація студентської молоді: сутнісні характеристики, особливості, тенденції / А. Карнаух // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [збірник наукових праць]. Випуск 17. — Львів: Видавництво Національний університет «Львівська політехніка», 2006. — С.136–140.
20. Поснова Т.П. Формування ціннісно-мотиваційної сфери особистості студента / Т. П. Поснова // Соціальна психологія. — 2004. — №2. — С. 134–139.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2015 р.

Бережа В.А. Политическое образование и самообразование как факторы политической социализации личности

Автор делает попытку доказать, что политическое образование и самообразование как специальные институты политического образования в состоянии генерировать политическую компетентность и ответственность граждан.

Ключевые слова: политическое образование, политическое самообразование, политическая социализация.

Bereza V.O. Political education and self-education as factors of political socialization of a personality

The author tries to prove that political education and self-education as a special political education institutions able to generate political competence and responsibility of citizens.

Keywords: political education, political self-education, political socialization.